

ALFONS EL VELL, duc de Gandia, marqués de Villena i comte de Ribagorça: *Lletra a sa filla Joana, de càstig e de bons nodriments*, edició i estudi de Rosanna Cantavella, Gandia: Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals Alfons el Vell, 2012.

ANTÒNIA CARRÉ

Centre de Documentació Ramon Llull, UB - Universitat Oberta de Catalunya
 acarrep@uoc.edu

L'edició que ressenyo de l'única obra coneguda d'Alfons el Vell es va publicar el 2012 a Gandia amb motiu de la celebració del sisè centenari de la mort del duc (1412), que coincideix amb l'any del Compromís de Casp. La voluntat de l'edició és sobretot divulgativa i com que qui signa no fa escarafalls al propòsit, sinó que el considera lloable, el primer que se m'acut és felicitar-ne l'autora i el comitent.

Dit això, anem a pams. El volum conté dues obretes del que se n'ha dit literatura per al matrimoni, la *Lletra a sa filla Joana, de càstig e de bons nodriments*, d'Alfons el Vell, i el *Consell de bones doctrines que una reina de França donà a una filla sua*, obra anònima que Rosanna Cantavella edita en apèndix. Les dues obres les havia editades en un treball anterior que és l'origen d'aquest volum, com ella mateixa reconeix (el volum parteix de «la meua edició filològica, primera versió del present treball», CANTAVELLA 1991: 11). Les obres són el que són i l'editora no hi pot fer més. Tan sols pot intervenir en la forma de presentar-les i aquí ha pres l'opció encertada de modernitzar-ne la grafia. A cap de les dues obretes s'hi veuen grans qualitats literàries, sinó una prosa directa que embolcalla uns consells pràctics que han de regir la vida matrimonial de les destinatàries. El text d'Alfons el Vell és fred, el *Consell* anònim, en canvi, destil·la una mica d'emoció en les paraules de la filla quan s'ha de separar de la mare, la regina, i plorant, s'exclama: «Senyora e mare mia molt cara, a Déu vos coman. Jo me'n vaig e no sé on, ni si jamás vos veuré ni vós mi; però serà ço que a Déu plaurà. Mas no resta que nostra partença no sia en gran partida molt aspra e dolorosa» (p. 82). La dessemparança i la resignació de la donzella inexperta em recorden el to íntim de les cartes que Estefania de Requesens va escriure a la seva mare segles més endavant, potser perquè l'autoria d'aquest *Consell* anònim, que parteix d'un text d'àmplia divulgació, podria recaure en una dona. Cantavella no l'apunta, aquesta hipòtesi, que reconec que sostinc només damunt de la meua intuïció.

A més de la correcta edició dels textos, l'editora fa una bona feina a la primera part de la introducció del volum. Proporciona una contextualització genèrica sobre la tradició dels consells i la literatura matrimonial, uns textos didàctics escrits per a les dones que se centren en els aspectes pràctics de la vida femenina. Aquesta literatura educativa per a la dona, que fixa unes pautes de conducta per tal que el matrimoni funcioni bé (sobretot per a l'home), circula al llarg dels segles XIII i XIV per l'Europa llatina occidental. La *Lletra* i els *Consells*, doncs, s'han de posar de costat amb el *Livre des manières* d'Étienne de Fougères, el *Miroir des*

dames, el *Del reggimento e costumi di donna* de Francesco da Barberino, els *Enseignements à ses filles* del cavaller de la Tour Landry, el *Ménagier* de París, els *Dodici avvertimenti che deve dare la madre alla figliuola quando la manda a marito* escrits cap al 1300 i que són l'origen dels *Consells* catalans, el famós conte de Griselda petrarquesc i boccaccià que va traduir Bernat Metge o *El Llibre de les dones* de Francesc Eiximenis. Degut a la naturalesa del volum, Cantavella no s'excedeix en les informacions que dona, sinó que ofereix bibliografia per a qui vulgui endinsar-se en determinats temes, com per exemple el concepte de matrimoni medieval i els rituals i costums que l'envolten o la proliferació de textos de literatura matrimonial que es produeix al segle XVI (p. 21 i 26).

La descripció bàsica del manuscrit que ens ha conservat les dues obres editades deixa clar que el còdex va ser concebut com una unitat temàtica. Cantavella explica que el manuscrit miscel·lani 3-1-7 de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona és una antologia en llengua vulgar sobre el regiment polític-moral i reconeix (p. 14) que aquesta idea ja l'havien apuntada Lluís Cabré (1993: 37) i Tomàs Martínez (2001: 90-91, n. 11). El manuscrit conté set textos, entre els quals hi ha el *Breviloqui* de Joan de Gal·les, el *Scipiò e Anibal* d'Antoni Canals (que està dedicat a Alfons el Vell com a duc de Gandia), el *De providència* de Sèneca en traducció d'Antoni Canals i l'*Epístola de sant Bernat, del regiment e cura de la casa, feta al cavaller Ramon de Castell Ambrós*. Les dues obres editades per Cantavella van a continuació i estan escrites per una segona mà. L'epístola del pseudo-Bernat és un text que complementa la *Lletra* i els *Consells* perquè està adreçada al *pater familias* i no és per casualitat que les tres obretes s'hagin inclòs al final del manuscrit. De fet, hi ha més exemples de directrius matrimonials dictades tant per a la dona com per a l'home, com els *Consells a un casat* i els *Consells a una casada*, que va escriure en vers Andreu Martí Pineda després de 1553 (MARTÍNEZ 2001) i que Cantavella cita. Llàstima que l'editora no hagi optat per incloure la traducció catalana de l'*Epístola* (que ocupa només dos folis del manuscrit) en un altre apèndix al volum!

Les pàgines de la introducció dedicades a Alfons el Vell són també meritòries. Cantavella el presenta com un home d'armes i de lletres, un representant dels «nous temps de l'alta política baixmedieval» (p. 9) circumscrit en una cort que esdevé un focus de cultura. El punt de vista és el correcte, després que diversos estudis recents hagin posat de manifest la importància de les corts (dels reis i dels infants d'Aragó i també ducals) en l'entronització de poetes i de modes literàries.¹ Cantavella té l'habilitat de resumir les dades biogràfiques aportades per Castillo (1999)² i de centrar-se en un dels episodis més espectaculars de la vida d'Alfons el Vell, que emergeix com un personatge fascinant i per això mateix complex. La

1. Penso, per citar només un exemple, en el llibre de Torró (2009).

2. Cantavella no té en compte el llibre posterior de Juan Vicente García Marsilla (GARCÍA 2010). Entenc que no escau a la naturalesa del volum furgar en la vida quotidiana de la cort, però hauria pogut citar l'estudi a la bibliografia.

batalla de Nájera (1367), que canvia el destí del nostre home, ocupa un lloc rellevant. Cantavella explica que Alfons el Vell, fet presoner, es va bescanviar pels seus dos fills mascles vius, Alfons i Pere, el primer dels quals va estar en captivitat vint-i-dos anys, i que per pagar-ne els rescats es va haver d'endeutar i va haver de cobrar a l'avançada el dot dels casaments dels seus dos fills. També s'esbossen els conflictes amb Alfons el Jove, que serà el segon duc de Gandia i que es rebel·larà contra els matrimonis que li vol imposar el pare. Per descomptat, es dediquen unes pàgines al casament de Joana, la filla gran, amb l'hereu del comtat de Cardona. Un dels encerts d'aquest resum biogràfic és que Cantavella dóna pistes de la vida enigmàtica d'Elionor, una de les tres filles d'Alfons. Ja viuda, el seu germà Alfons la tenia confinada i l'acusava d'unes «coses deshonestes» que ella acostumava a fer. A què es refereix exactament? Cantavella s'ho pregunta i afegeix que Elionor es mereix que algú li dediqui un estudi a fons (p. 36).

La vinculació literària d'Alfons el Vell li ve de família: el seu pare, l'infant Pere d'Aragó, va compondre sirventesos per a la coronació del seu germà Alfons el Benigne, com ens informa Ramon Muntaner i ens recorda Lluís Cabré a propòsit de Pere March, que va ser procurador general d'Alfons el Vell al llarg de quaranta anys (CABRÉ 1993: 35). Precisament, el pare d'Ausiàs March va dedicar *Lo compte final* a Alfons el Vell, que és també el destinatari del *Scipiò e Anibal* d'Antoni Canals (que figura en el manuscrit que conté també la *Lletra*) i del *Dotzè del Crestià* (p. 42). No es fa estrany, doncs, que Alfons el Vell hagi escrit una *Lletra* per donar uns quants consells a la seva filla Joana. Cantavella no dubta a datar la *Lletra* el 1392, que és l'any que Joana es va casar amb Joan Ramon Folc de Cardona (p. 33). Hauria anat bé tenir en compte la datació que va apuntar Lluís Cabré, que la considera del 1387 perquè és l'any que es van signar els capítols matrimonials (CABRÉ 1993: 19, n. 39). No tinc arguments per defensar una data enfront de l'altra, però penso que el més prudent seria assignar a la lletra una datació hipotètica que les inclogui totes dues: en algun moment entre 1387 i 1392, el pare devia considerar que era una bona ocasió per escriure els consells de bon regiment matrimonial per a la seva filla. El manuscrit, com indica Cantavella, és posterior a aquests anys, perquè la rúbrica diu que la lletra va ser escrita «per lo marquès de Villena e comte de Ribagorça, qui après fo intitulat duc de Gandia» (p. 59), i el ducat de Gandia li va ser ofert per Martí I l'any 1399. La dada és interessant perquè ens indica que la *Lletra* va circular més enllà de l'àmbit de la primera destinatària.

La introducció es clou amb unes observacions lingüístiques. Són breus i no tenen pas la pretensió de ser un estudi exhaustiu. L'apartat conté algunes observacions lèxiques, on «s'enuncien paraules i expressions de particular interès» (p. 50), amb l'afegit de si es troben recollides o no als dos diccionaris de referència (DCVB, DECLC). Les particularitats són nou: «prendre's ament», «dexopte», «anetar», «vingués de pler», «haurà necessari de», «hajats a cert», «molt vos hi va», «no siats envejosa de demanar» i «detraure scarn de negú». Em sorprèn que no hi hagi afegit el «càstig» del títol de la *Lletra*, ja que el DCVB no recull l'ac-

cepció amb el sentit d'«instrucció, ensenyament», que sí que li atorga el diccionari en línia de Faraudo de Saint Germain.³ Segons el DECLC, «castigar» vol dir només «amonestar, esmenar».

El volum conté una glossa a la *Lletra* d'Alfons el Vell que és el que el títol indica: un comentari al text, que s'ha dividit en apartats, de vegades excessivament literal. Cantavella n'hauria tret més profit si hagués comparat el contingut de la lletra amb els altres textos de literatura de consells que cita a la introducció o amb obres de característiques similars. Per exemple, en comentar l'apartat on el duc recomana a Joana que no estigui ociosa i que llegeixi (p. 63), Cantavella cita Eiximenis (p. 77), que també aconsellava que les dones aprenguessin de lletra, però no esmenta Vicent Ferrer que s'hi mostrava contrari. En aquest mateix apartat, Alfons el Vell recomana a Joana que «totstemp vullats fer qualche cosa de vostres mans», sense que la glossa faci aparèixer per enlloc la *Doctrina pueril*, on Llull aconsella al seu fill que aprengui un ofici manual per ser capaç de sobreviure si els recursos econòmics se li giren en contra.

En definitiva, l'edició de Rosanna Cantavella té el mèrit de posar-nos a l'abast dos textos breus de literatura matrimonial del segle XIV que tenen interès cultural perquè posen de manifest que aquesta tipologia d'obres comptava amb un públic que les apreciava, i per això es copiaven més enllà dels anys en què van ser escrites. L'estudi introductor i la glossa a la *Lletra* tenen llums i ombres. Però és que ningú no és perfecte, com li diuen a Jack Lemmon al final d'una pel·lícula magnífica.

BIBLIOGRAFIA

- CANTAVELLA (1991): Rosanna Cantavella, «L'educació femenina per al matrimoni: dos opuscles catalans medievals», dins Antoni Ferrando i Albert Hauf (eds.), *Miscel·lània Joan Fuster IV*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 33-57.
- CABRÉ (1993): Lluís Cabré (ed.), Pere March, *Obra completa*, Barcelona: Barcino, ENC, col. A, 132.
- CASTILLO (1999): Jaime Castillo Sainz, *Alfons el Vell, duc reial de Gandia*, Gandia: CEIC Alfons el Vell.
- GARCÍA (2010): Vicente García Marsilla, *La taula del senyor duc. Alimentació, gastronomia i etiqueta a la cort dels ducs reials de Gandia*, Gandia: CEIC Alfons el Vell.
- MARTÍNEZ (2001): Tomàs Martínez Romero, «L'obra profana d'Andreu Martí Pineda i la literatura valenciana a la primera meitat del segle XV», *Llengua & Literatura*, 12, 77-104.
- TORRÓ (2009): Jaime Torró (ed.), *Lluís de Requesens, Bernat Miquel, Martí Garcia, Rodrigo Dies, Lluís de Vila-rasa, Francesc Sunyer, Sis poetes del regnat d'Alfons el Magnànim*, Barcelona: Editorial Barcino, ENC, col. B, 29.

3. <http://www.iec.cat/faraudo/>